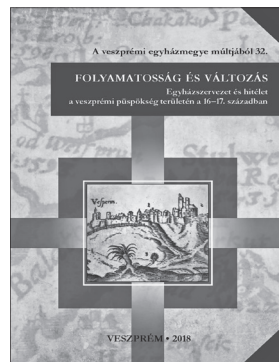

Folyamatosság és változás. Egyházszerkezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16–17. században. Szerk.: Karlinszky Balázs – Varga Tibor László. Veszprém, Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, 2018. 291.

Folyamatosság és változás. Ezen kulcsszavakat hívja elő a címben a kötet két szerkesztője, Karlinszky Balázs és Varga Tibor László, mikor a veszprémi egyházmegye 16–17. századi helyzetére kívánnak utalni. Ez a kettősség a vizsgált terület és a korszak sajátja, amely a különböző nézőpontú, eltérő tárgyú vagy módszertanú kutatások, és az azok eredményeit felvonultató tanulmányok mindegyikében tetten érhető, ahogyan erre a kötet veszprémi bemutatóján Varga Szabolcs is utalt. A tanulmánykötet a 2017 augusztusában az érsekség Egyháztörténeti Bizottsága által megszervezett konferencia előadásainak írott változatait tartalmazza. A bizottság által szervezett konferenciasorozat célja, hogy előkészítse egy hiánypótló, a veszprémi egyházmegye történetéről szóló összefoglaló kiadvány megjelenését.

A tanulmányok szerzőinek rövid ismertetéséből, a három nagyobb fejezet meghatározásából, valamint az egyes tanulmányok címválasztásából is kitűnik a kötet szerkesztőinek azon törekvése, hogy az egyházmegye e korszakát kifejezetten az interdiszciplinaritás jegyében mutassák be. Az egyházmegye 16. századi történetének több nézőpontú (irodalomtörténet, művészettörténet, régészettudomány, könyvtártörténet) vizsgálatát az a szükséghelyzet okozza, hogy kevés forrással rendelkezünk erre az időszakra vonatkozóan, így a történettudomány minden lehetséges emlékmagyat igyekszik bevonni vizsgálódásába. Ennek fényében a klasszikus életrajzi, illetve bizonyos adatbázisok alapján vizsgálódó, összegző tanulmányok mellett sok a 16–17. századi könyvtárakat, illetve liturgikus könyv-, és építészeti emlékeket középpontba állító írás.

A kötet három nagyobb fejezetre tagolódik: az első a veszprémi püspökség 16. századi történetére összpontosít és széles merít az egyházi társadalom egészéből, a főpapság mellett a szerzetesrendek, illetve az egyházmegye hiteleshelyi tevékenysége, valamint egy katolikus-protestáns helyi konfliktus elemzése képezik az egyes tanulmányok tárgyát. A második fejezet a protestantizmus egyházmegyén belül végbemenő intézményesülésével foglalkozik; a dunántúli prédikátorok és presbitériumok ismertetésén kívül egy püspöki életrajz is a kora újkori protestáns közösségek vezető rétegének bemutatását célozza meg. Ebben a fejezetben két mentalitástörténeti tanulmány, valamint egy komoly régészeti emlékmagyat vizsgáló írás kapott még helyet. A harmadik fejezet kifejezetten a korszak könyvkultúrájára koncentrálna. Az egyes tanulmányokban fontos módszertani kérdések

kerülnek felvetésre, és olyan vizsgálódási útvonalak kerülnek bemutatásra, amelyek a könyvtárrekonstrukciót végző kutatók számára különösen hasznosak lehetnek. Varga Szabolcs a korábban már idézett előadásában a fejezetek közötti érdekes súlyponteltolódásra hívta fel a figyelmet: míg a protestánsnak tekintett 16. századra fókuszáló fejezetben az egyházmegye katolikus története kerül a középpontba, addig a reformációra adott választól hangos 17. század fejezete elsősorban lutheránus témákra koncentrált.

A 16. századi katolikus intézményrendszert bemutató kezdő fejezet tematikai szempontból szerteágazó módon járja körül a központi kérdéskört. Nemes Gábor Pietro Isvalies itáliai bíboros életpályáját és sikeres életútját mutatja be, aki legátusi küldetése során futott be karriert a Magyar Királyságban, és jutott egészen a veszprémi püspöki címig. A tanulmány messze túlmutat az egyszerű életrajzi kereteken, a szerző részekre bontva mutatja be a bíboros legátusi feladatait és értékelni tevékenységét, valamint vizsgálja a magyarországi tartózkodás során létrehozott kíséret és udvartartás személyi állományát is. A tanulmányt egy függelék zárja le, amely tartalmazza a bíboros körül található hivatalnokok személyi adatait, esetenként rövid életrajzi ismertetéssel kiegészítve.

Laczlavik György és Fazekas István tanulmányai – melyek a 16. századi veszprémi püspökök sorát vizsgálják – jól kiegészítik egymást. Laczlavik György a püspökség élén 1511 és 1549 között álló egyházi személyeket mutatja be. A szerző nemcsak a püspökök egyházpolitikai tevékenységére korlátozza vizsgálódását, hanem az azzal párhuzamosan folytatott politikai, hivatalnoki karriereket is az olvasó elé tárja. Amellett, hogy kitér az átmeneti korszakok főszereplőire, érinti az egyházi és világi familiárisok alkotta folytonosság kérdését is. Fazekas István a század második felének püspökeit helyezi vizsgálódása középpontjába, melyhez a bécsi forrásbázist hívja segítségül. Ebben a tanulmányban már erőteljesebben fogalmazódik meg, hogy a püspökség élén álló egyháziak egyre inkább az államigazgatásban szerepet vállaló hivatalnokok, mint főpásztorok voltak. A tanulmány másik gondolatébresztő vizsgálódási útvonala mentén a szerző elhelyezi a püspöki címet a 16. század második felének egyházi javadalmak alkotta hierarchiájában, ezzel tipikus útvonalakat, karrierlehetőségeket nevez meg.

Bilkei Irén az egyházi intézményrendszer egy fontos elemét, a konventeket és azok hiteleshelyi tevékenységét vizsgálja. Az általános tendencia – bizonyos konventek megszűnése vagy áthelyeződése – ellenére a szerző a zalai hiteleshelyi tevékenység folyamatosságát hangsúlyozza, illetve bepillantást enged a fellelhető iratok összetételébe, ezzel esetleges kutatási irányokat jelöl ki a téma iránt érdeklődő szakmabelieknek.

F. Romhányi Beatrix tanulmánya az egyházmegye szerzetesrendjeinek 16. századi helyzetével foglalkozik. A szerző az egyházmegyében jelen lévő szerzetesrendi kolostorok számán és súlyán – illetve azok változásán – keresztül vizsgálja, hogy a 16. század eseményei mennyire voltak hatással a különböző funkciókkal bíró rendekre. A személyi állomány változásairól szóló elemzését kiegészítendő a kolostor és templomépületek pusztulását is bevonja vizsgálatába a szerző, így – régészeti és művészettörténeti kutatások eredményeit felhasználva – ellensúlyozza a forráshiányt, mely a kolostorhálózat átalakulásának természetes velejárója.

Vida Beáta tanulmánya szorosan kapcsolódik az F. Romhányi Beatrix által is felvetett kérdésekhez. Írása a ciszterci rend zirci uradalmának 16. századi történetére koncentrál, mintegy esettanulmányként egészíti ki az előző írást. Vida Beáta a rend 12. századi történetétől építi fel gondolatmenetét, melyben részletesen foglalkozik a 14. századtól megfigyelhető monostor- és birtokvesztéssel. A szerző ehhez a folyamathoz kapcsolva mutatja be a zirci uradalom történetét: az apátság 16. századi – építészeti, könyvtári és levéltári szempontból végbemenő – pusztulásán és világi kézbe kerülésén keresztül a szerzetesek 17. század második felében történő visszatéréséig. Tanulmányában hasznos szempontokat von be, és egyúttal F. Romhányi Beatrix a segédtudományok felé fordulást szorgalmazó felvetését is igazolja, amikor az írásos források hiányában rendelkezésre álló régészeti kutatásokra, illetve a barokk újjáépülés során készült írott és képi feljegyzésekre támaszkodik az apátság 16. századi állapotát célzó vizsgálódása során.

A 16. századi egyházmegyei intézményrendszeréről szóló tanulmányokat összefoglaló első fejezet zárásaként Kanász Viktor a katolikusok és protestánsok kanizsai jelenlétével foglalkozik, ami különösen a protestáns vallásgyakorlat 17. századi eltűnésének fényében jelentős kérdés. A szerző tanulmányában mindvégig értően reflektál a téma korábbi kutatóinak munkáira, valamint nem feledkezik meg a segédtudományok historiográfiájának bemutatásáról sem. Kanász Viktor először – képi forrásokat is bevonva – sorra veszi a Kanizsa környéki, illetve a városban található templomok és közösségeik állapotát, illetve ismerteti a helyi vallási élet 16. század közepi főszereplőit. A tanulmány csúcspontja a katolikus végvári kapitány és a lutheránus katonaság között feszülő ellentét, egy konkrét konfliktus bemutatása.

A második fejezet kezdő tanulmányában Csepregi Zoltán dunántúli protestáns prédikátorokkal foglalkozó prozopográfiai kutatásába nyerünk bepillantást. Az evangélikus lelkészi adattár első kötete alapján az 1522 és 1610 közötti mintegy 300 fős személyi állomány meghatározott szempontrendszer alapján történő bemutatásával a szerző bizonyos tendenciákra hívja fel a figyelmünket. Csepregi Zoltán részletesen foglalkozik a prédikátorok tanulmányi preferenciáival és a családi-rokoni kapcsolatok hatásával az egyes karrierekre; valamint érinti a társadalmi és földrajzi mobilitás egyes kérdéseit is. Tanulmánya emellett módszertani tanulságokkal szolgál a szerzőhöz hasonlóan adatbázisok alapján vizsgálódó kutatók számára.

Németh Balázs és Fekete Csaba írásainak egymás mellé helyezése a kötetben koncepciózus gondolkodásra utal a szerkesztők részéről. A két kutató egyazon liturgikus műfaj két ránk maradt emlékét veti alapos vizsgálat alá: Beythe István, valamint Samarjai Máté János ágendáját. Noha a szálak finoman egybefonódnak a tanulmányok között és sok módszertani hasonlóságot fedezhetünk fel a két munkában, Németh Balázs mégis inkább mentalitástörténeti szempontból vizsgálja a forrást, illetve a Beythe körül található humanista kör bevonásával helyezi el a művet és jelentőségét korában. A mentalitásváltozás nyomait keresi a szövegben, egyik hasznos szempontja pedig a lutheránus és református felfogás közötti hasonlóságok megjelenésének vizsgálata. Fekete Csaba írása ezzel szemben a rövid historiográfiai kitekintés után a szertartáskönyv hazai liturgiátörténetben elfoglalt különleges helyét hangsúlyozza. Fekete Csaba mindvégig reflektál Kathona Géza

kutatásaira, így pozícionálja saját vizsgálódását. A szerző összeveti az agenda szövegét a korabeli protestáns és katolikus szertartáskönyvekkel és liturgikus gyakorlattal, záráskepp pedig a munka egyes példányainak felkutatásával az alkalmazhatóság és felhasználhatóság kérdésére is kitér.

Szabó Előd tanulmányában azzal a Kanizsai Pálfi János püspökkel foglalkozik, akit már Fekete Csaba is érintett írásában, ez az átvezetés szintén a szerkesztők munkáját dicséri. Szabó Előd egy rövid életrajzzal kezdi tanulmányát, melyet Kanizsai Pálfi egyházszervezői tevékenységének bemutatása követ, különös hangsúllyal a püspök presbitériumszervező munkásságára. A tanulmány záró részében, fontos kiegészítésként a püspöklelkész és Batthyány Ádám kapcsolatának vizsgálatát végzi el a szerző; ezen keresztül az olvasó pontosabb képet kap a századra jellemző áttérésekből adódó mindennapi konfliktusokról.

Hudi József tanulmányában a dunántúli presbitériumok 17. századi létrejöttét és magát a presbitériumot mint a református egyházkormányzat intézményét helyezi a középpontba. Az alapos historiográfiai reflexió után a szerző bemutatja az elsőként szerveződő pápai presbitériumot, annak felépítését, működését, valamint azokat a körülményeket, amelyek életre hívták. Ezt követően kitekint az egyházkerület 17. század folyamán létrejövő és állandósuló egyháztestületeinek történetére, és taglalja a forrásadottságok változatosságát.

A kötet második tematikus egységét Pátkai Ádám Sándor a reformáció dunántúli templomépítészetre gyakorolt hatását vizsgáló régészeti megközelítésű tanulmánya zárja. A szerző kifejezetten a mai Veszprémi Református Egyházmegye területén található, középkori eredetű és egykor a katolikus közösségek szolgálatában álló református templomokra koncentrálnak. Összesen húsz templom kerül bemutatásra a tanulmányban, és az épületeírásokon túllépve a szerző ismerteti a gyülekezetek történetét, valamint foglalkozik a lelkészek személyi állományával is. Pátkai Ádám Sándor elemzése során részletesen bemutatja az épületek századokon keresztüli változásait, bevonva a feltárások és felmérések képi és írott forrásanyagát vizsgálódásába.

A kötetet lezáró harmadik fejezetet három tanulmány alkotja. Bartók Zsófia Ágnes további kutatásai előtanulmányának szánja írását, amelyben a reformáció előtti magyar nyelvű szövegek használói körét kívánja rekonstruálni. A szerző rögtön a tanulmány elején a könyvvállomány pusztulásának kérdésére is kitér, és kritikát fogalmaz meg Mezey Lászlónak a fennmaradt kötetek mennyisége alapján végzett számításaival szemben. Bartók inkább a szövegigény felől közelíti meg a kérdést, és ennek megfelelően az apácakolostorok és beginaházak, a laikus testvérek, valamint a klerikusok és a világi hívek szöveghasználati tendenciáit hasonlítja össze.

Monok István és Zvara Edina írásai a könyvtárrekonstrukciós kutatási lehetőségek és kiindulási útvonalak sokszínűségére hívják fel az olvasó figyelmét.¹ Monok munkájában a németújvári iskolai könyvtár anyagát vizsgálja, és kitér ugyan az

¹ Az arisztokrácia és a főpapság tagjainak könyvtárai (a korabeli könyvtárlisták által vagy a kötetek bejegyzései alapján meghatározott emlékcsoportok) lehetőséget adnak az olvasmányanyag és a műveltség mint önreprezentációs eszköz, valamint az ajándékozások végigkövetésével a kapcsolati háló vizsgálatára. Lásd például: MONOK, 2005; BITSKEY, 2015.

állomány összeállításának körülményeire, mégis inkább a tartalmat helyezi a középpontba, azon belül is a teológiai olvasmányanyag összetételére koncentrál. Írásának köszönhetően bepillantást nyerhetünk az iskola tanárai és tanulói számára elérhető könyvállományba, melyben az alapmunkák mellett a vallásújítók programadó írásai is helyet kapnak. A szerző ezen a ponton egy új kutatási útvonalat jelöl ki: az útkereső Beythe István olvasmányanyagának rekonstrukcióját. Zvara Edina a katolikus Esterházy Pál könyvtárában található protestáns könyvek provenienciájának kérdésével foglalkozik. Az Esterházy család egyes tagjainak tanulmányait, házasságait, kapcsolatait vizsgálva igyekszik meghatározni a protestáns kötetek tulajdonosait; végül pedig körüljárja azt a kérdést, hogy miért őrizte meg ezeket a műveket Esterházy Pál, azaz, hogy csupán gyűjtési céllal kerültek-e a könyvtárba, vagy pedig használta-e is azokat.

Összegzésként fontos kiemelni, hogy alapvetően egy – témaválasztás és módszertan tekintetében is – rendkívül sokszínű és hiánypótló tanulmánykötetet köszönhetünk a Veszprémi Főegyházmegyei Levéltárnak. A sokszínűség ellenére a kötet nem széttartó, a három tematikus fejezet jól fűzi egymásba a tanulmányokat, amelyek egymás témáit jól kiegészítve, és helyenként egymással összefüggésben dolgozzák fel a Veszprémi Egyházmegye 16–17. századi történetét.

B. Székely Dorottya Piroska

Felhasznált irodalom és rövidítések

BITSKEY

2015 BITSKEY István: *Hitvédelem, retorika, reprezentáció Pázmány Péter életművében*. Budapest, Universitas, 2015.

MONOK

2005 MONOK István: Esterházy Pál könyvtára és olvasmányai. In: *Arisztokrácia, művészetek, mecenatúra: a 2004. április 22–23-án megtartott konferencia előadásai*. Szerk.: CZOMA László. Keszthely, Helikon Kastélymúzeum, 2005. 91–101. (*Kastélykonferenciák*, 3.)